

TÜRK HALKLARININ DESTAN YARATILARINDA ÜÇ DÜNYA

Nilüfer YILDIRIM*

ÖZET

Türk milleti köklü ve zengin bir edebiyata sahiptir. Destanlar bu köklü ve zengin edebiyatın en önemli halkalarından birini oluşturur. Gelenek ve göreneklerden örf ve âdetlere giyim kuşamdan yeme içmeye kadar çeşitli kültür malzemesini içeren destanlar, milletlere ait inanç sistemlerinin izlerini de taşırlar.

Şamanizm olarak adlandırılan inanç sistemi, Türklerin en eski inançlarından biri olarak kabul edilmektedir. Bu inanç sistemine göre evren; gökyüzü, yeryüzü ve yeraltı olmak üzere üç kattan ibarettir. Her katın tanrısı ve ruhları bulunmaktadır. Tanrıların, ruhların ve evren katlarının kendine has özellikleri vardır.

Bu çalışmada, Altay, Özbek, Gagavuz, Karaçay-Malkar ve Kazaklara ait destanlardan verilecek örneklerle Şamanizm’de mevcut olan üçlü evren anlayışı ele alınacak ve bu anlayışın destanlara ne şekilde yansıdığı ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Destan, Şamanizm, gökyüzü, yeryüzü, yeraltı.

THREE WORLDS IN EPIC CREATION OF TURKISH PUBLIC

ABSTRACT

Turkish nation has a wealthy and deep-rooted literature. Eposes form the most important part of it. They contains the various cultural materials such as customs-traditions and usage-habits and also from apparel to food and beverage which bear the traces of the nation’s belief system.

The belief system, called Shamanism, known as the oldest belief system of the Turkish nation. According to that system; the universe consists of three layers called sky, world and underground. Each layer has own God and spirits. Gods, spirits and universe layers have specific features.

In this study, we will deal with the triple universe consideration that presents in Shamanism by the examples of Altay, Uzbek, Gagauzion, Karaçay-Malkar and Kazakh eposes, also put forward the reflection of this understanding to these eposes.

Key Words: Epos, Shamanism, sky, the world, underground.

---

* Fırat Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Doktora Öğrencisi. El-mek: niluferyildirim2003@yahoo.com

Giriş

Destanlar, milletlerin yaratıcılık kabiliyetini gözler önüne seren, gerek tarihi olaylarla gerek mitolojik öğelerle yoğrulmuş anonim ürünlerdir. Binlerce yıllık geçmişi bugüne taşıdığı için doğal kültür köprüsü konumunda olan destanlar, folklorun ve edebiyatın en önemli türlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Bu önemli tür, bir milletin geçmişten günümüze kadar yaşatarak getirdiği değerlerin ortaya çıkarılmasında eşi bulunmaz bir kaynaktır. Örf, âdet, gelenek, görenek, inanç gibi milletlere ait önemli bilgi ve ipuçlarını barındıran destanlarda kahramanlık konusunun ağır bastığı görülmektedir. Sadakat, cesaret, ayrılık, mücadele vb. ise kahramanlık temasını destekleyen dikkate değer diğer konulardır.

Destanlar, eski çağlarda bir milletin hayatını yakından ilgilendiren savaş, göç ve doğal afetler gibi tarihsel ya da toplumsal olaylar nedeniyle büyük yankılar bırakmış; büyük yenilgiler, büyük üzüntüler, büyük zaferler ve kahramanlıklar gibi duygularla söylenmiş tarihi olayların uzun ve manzum yığıtlık öyküleridir (Yardımcı, 2008: 57).

Milletleri tanımanın, onlarla ilgili çeşitli konularda bilgi edinmenin en doğru ve zevkli yolu, o milletlerin oluşturduğu destanları okumaktır. Çünkü milleti meydana getiren fertler, hayatları ile ilgili önemli ayrıntıları destan satırlarına gizlemişlerdir. Bundan dolayı destanlar, milletlerin aynasıdır.

Olağan ile olağanüstü unsurların en güzel şekilde birleştiği destanlar, bir milletin inancını öğrenmede de rehberdir. İnsanoğlu yaratıldığı ilk andan itibaren inanma ihtiyacı hissetmiş, çevresinde gördüğü varlıklar, bu varlıkların sebep olduğu çeşitli olaylar ona ilginç gelmiştir. Tabiatın kurulu düzeni, insanı, bu düzeni sağlayan, hayatı şekillendiren bazı bilinmezlikleri aramaya, onlara sığınmaya itmiştir. İnsanoğlu, tabiata, tabiatı oluşturan unsurlara kendince anlam vermeye başlamış, böylece kafasında beliren soru işaretlerini ortadan kaldırmaya çalışmıştır.

Özellikle tabiat ve tabiatta meydana gelen olaylar, insanlarda merak duygusu uyandırmış, gök gürültüsü, şimşek, fırtına ve bu doğa olaylarının oluşmasına sebep olan güneş, rüzgâr, su saygıyla karışık korku duyulan varlıklar haline gelmiştir. Bazıları korkuyu, onlara taparak içinden atmaya çalışmış; bazıları da onlara karşı duydukları saygının bir ifadesi olarak kurbanlar sunup, onlardan geleceğine inandıkları belâları kendilerinden uzaklaştırmaya çalışmışlardır. Yapılan bu işlemler zamanla gelenek haline gelmiş, tabiat kaynaklı inançların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. İnsanlar merak ettiklerine anlamlar yüklemeye başlayıp inanma ihtiyacını karşılayınca kendilerini daha mutlu ve güvende hissetmişlerdir. İşte tarihî dönemlerde ortaya çıkarılan dinler ve inanç sistemleri bu düşüncenin ve inanma ihtiyacının ürünüdür.

İnsanlar kendilerini yaratan, koruyan, kendilerine yardım eden gizli güçlere olan inançlarını, kendilerine zarar verebilecek güçteki varlıklara duydukları korkuları, ortak yaratıları olan destanlara aksettirmişlerdir. Kutsiyet atfettikleri varlıkları, hayatlarının en ulaşılmaz yerine koyup inandıkları tanrıları destan satırlarıyla ölümsüzleştirmişlerdir.

Türkler, destan yaratma geleneği en güçlü olan milletlerdendir. Türk destancılık geleneği oldukça köklü ve zengindir. Tarih boyunca çok sayıda zafere imza atan, imparatorluklar kurarak komşu medeniyetleri dil, din, kültür gibi önemli alanlarda etkileyen Türk boyları, edebi sahada da dikkate değer eserler vermişlerdir. Bu eserler, Türklerin yaşam tarzlarını, kültür dünyalarını, konuştukları dillerin ve inandıkları dinlerin özelliklerini de yansıtır niteliktedir.

Türklerin dinî hayatları bir hayli zengindir. Gök Tanrı inancı dışındaki insani kaynaklı dinler, başka milletler tarafından ortaya konmuş; Türkler tarafından da kabul edilmiştir. Yaşadıkları dönemlerde çeşitli dinlere inanan ve o dinleri, kuralları gereğince uygulamaya çalışan Türkler, Budizm, Manihaizm, Hıristiyanlık ve İslâmiyet gibi dinlere mensup olmuşlardır.

Turkish Studies

Türklerin en eski inanç sistemlerinden biri olarak kabul edilen Şamanizm, odak noktasında şaman/kam adı verilen din adamının bulunduğu, evrenin gökyüzü, yeryüzü ve yeraltı olmak üzere üç katmandan meydana geldiği düşüncesinin hâkim olduğu, tanrıların ve yer-su adı verilen yardımcı ruhların önemli yer işgal ettiği ritüeller bütünüdür. Bir başka deyişle Şamanizm, günümüzden binlerce yıl önce, tabiat kaynaklı inançlardan bazı özellikler alarak gelişen, temeli, kamın çeşitli pratikleri neticesinde kendinden geçerek ruhlar ve tanrılar ile ilişki kurmasına ve bunun sonucunda, insanlarla ruhanî âlemler arasında bir düzen ve anlaşma sistemi oluşturmasına dayanan, kamın dua ve ayinleriyle şekillenen, genellikle Asya ve Sibirya bölgelerinde yaşayan kavimler arasında varlık gösteren bir inanç sistemidir (Yıldırım, 2004: 73).

Eski Türk düşüncesinde bulunan dünya tasarımı birbirine zıt olan ancak birbirini tamamlayan yeryüzü ve gökyüzünden oluşan ikili sitemdir. Daha sonra bu sisteme yeraltı dünyası da eklenmiş böylece üçlü bir evren anlayışı ortaya çıkmıştır. Evren ile ilgili olarak düşünülen bu tasarımlar, nesneye bağlı olarak ortaya çıkarılmış kurgulardır (Arslan, 2005: 65-66).

Şamanizm düşüncesine göre de evren, gökyüzü, yeraltı ve yeryüzü olmak üzere üç âlemden meydana gelir. Her âlemin kendine ait tanrıları, ruhları, belirli sayılarda katları bulunmaktadır. Kendi âlemine hâkim olan tanrılar, emirlerinde bulunan ruhlar aracılığıyla insanların hayatında etkili olurlar. Şamanizm’de tabiatta bulunan hemen her şeyin bir ruhu bulunduğu inanılır. Animizm adı da verilen bu inanç şekli, ırmak, dağ, ağaç, ateş gibi unsurların birer kült olarak kabul edilmesine sebep olmuştur. Irmak, dağ, ağaç, ateş gibi varlıkların içinde bulunduğu inanılan ruhlar, tanrıların himayesindeki iyi veya kötü iyeler, Şamanizm’in evren anlayışını tamamlar.

Wilhelm Radloff, insan neslinin, ışık ve karanlık kuvveti gibi birbirine zıt iki kudretin tesiri altında bulunduğunu, ışığın yukarıda semada oturduğunu, güneşin de sıcak ışınlarını gökyüzünden soğuk yer üzerine göndererek kendi kudretiyle yeryüzündeki bütün hayat eserini meydana çıkardığını söyler. Radloff’a göre ikinci kudret, karanlığın ana kaynağı olan soğuk ve sert arzin kucağında yaşar. Gecelerin karanlığı, bütün hayatı mahveden soğuklukla ölüm onun eseridir. Ölüm gelince insanın sertleşmiş vücudu kara yerin içine girer. Bu iki muazzam kuvvetin arasında insana yakın ve hayatla dolu yeryüzü vardır. İnsanın yeryüzünü hisleriyle kavrayabildiğini ve kendisinin de onun bir parçasını teşkil ettiğini belirten Radloff, böylece Şamanizm’deki evren düşüncesinin ana hatlarını açıklamış olur (Radloff, 1986: 230-231).

“Bu üçlü düzen nasıl meydana gelmiştir?” “Bu düzenin ortaya çıkışını anlatan efsaneler nelerdir?” “Yer ve gök nasıl yaratılmıştır?” Yukarıda sıralanan sorular bizi dünyanın yaratılışı ile ilgili efsanelere götürmektedir. Dünyanın yaratılışıyla ilgili olarak Türklerin anlattıkları efsaneler, sorulara cevap verecek, Şamanizm’deki dünya görüşünün aydınlatılmasına ve konunun daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

Üçlü evren anlayışının temelini oluşturan ve kozmoloji alanında en fazla kullanılan metinlerinden biri şöyledir:

Yer ve gök yaratılmadan önce sadece su vardı, her şey sudan ibaretti. Henüz güneş ve ay da yaratılmamıştı. O zaman, tanrıların en yükseği, insanoğlunun ata ve anası, varlığın başlangıcı Kayra Kan, kendisine benzer bir varlık yaratarak ona kişi (kiji) der. Kayra Kan ile kişi su üzerinde uçarlar. Ancak kişi bu sonsuz sükûnetten memnun değildir; Kayra Kan’dan daha yüksekte uçmak ister. Bu ölçüsüz hareketinden dolayı uçma yeteneğini kaybeder ve dipsiz suya yuvarlanır. Boğulmak üzereyken Kayra Kan’dan yardım ister. Kayra Kan kişiye yardım eder ve onun üzerinde oturabilmesi için denizden bir yıldız yükseltir. Kişi uçma yeteneğini kaybeder, bu sebeple Kayra Kan yeri yaratmak ister. Kayra Kan kişiye suya dalarak derinliklerden toprak çıkarmasını emreder. Kişi, sudan toprak çıkarırken kendisi için de bir arazi yapma düşüncesine kapılır ve bu düşüncesini gerçekleştirmek için ağzına bir miktar toprak saklar. Tanrı, toprağı alıp suyun üzerine serper, toprak büyümeye başlar ve

Turkish Studies

yer oluşur. Bu arada kişinin ağzında bulunan toprak da büyüyüp, kişiyi boğacak hale gelir. Kayra Kan kişiye ağzındaki toprağı tükürmesini söyler. Kişinin ağzından çıkan topraklar, birçok yerde tepecikler meydana getirir.

Kayra Kan kişiye çok kızar ve ona Erlik adını takar, onu ışık diyarından kovar. Bu olaydan sonra tanrı arz üzerine yerleşsinler diye başka kişiler yaratır. Yerden dokuz dallı bir ağaç büyütür, her dalın altında bir kişi yaratır. Bu dokuz kişi, dokuz boyunu ceddî olmuştur.

Işık âleminden kovulan Erlik, yeryüzünün yeni sakinlerini görür ve tanrıdan bu mahlûkları kendi emrine vermesini ister. İsteği kabul edilmeyen Erlik, insanları kötü yola sevk ederek kendi hâkimiyeti altına alır. Kayra Kan, çabuk kandırıldıkları için insanoğullarına kızar ve onları kendi hallerine bırakmaya karar verir. Erlik'i karanlıklar diyarının üçüncü katına sürer, kendisi için on yedi kat göğü ve onun sakinlerini yaratarak daimî mesken olarak on yedinci katı seçer.

Kayra Kan, göklere çekildikten sonra insanoğullarına koruyucu ve öğretici olarak Maytere'yi gönderir. Erlik, kendisi için bir sema yapmaya karar verir, tanrıdan izin alır, kötü ruhları semasına yerleştirir. Kötü ruhlar, tanrının yarattığı yeryüzündeki kişilerden daha iyi yaşarlar. Bu durum Kayra Kan'ı kızdırır ve Erlik'in semasını yıkması için Mandışire'yi görevlendirir. Mandışire, Erlik'in semasını yıkar, yere dökülen parçalar yeryüzünde dağların ve uçurumların meydana gelmesine sebep olur.

Kayra Kan, Erlik'i güneş ve ayın bulunmadığı, hiç ışık almayan en alttaki arz katına sürer ve dünyanın sonuna kadar orada kalmasını emreder (Radloff, 1986: 215- 217).

Evrenin yaratılışı ile ilgili diğer bir mite Karaçay-Malkar destanlarından biri olan Debet'te rastlanmaktadır: "*Gök Tanrısı, Yer Tanrısı ile evlenmiş, gök gürleyip yer hamile kalmış.*" (Tavkul, 2004: 17).

Şamanizm'deki üçlü evren anlayışı Türk halklarına ait çeşitli destan metinlerinde kendine yer bulmuştur. Destanlar gökyüzü, yeryüzü ve yeraltı şeklinde tabakalanan evren anlayışı ve bu anlayışın önemli öğeleri olan tanrılar ve ruhlar ile ilgili bilgiler barındırmaktadır. Altay, Özbek, Gagavuz, Karaçay-Malkar ve Kazaklara ait destan metinlerinde geçen üç tabakalı evren anlayışı ve bu üç âlemin çeşitli özellikleri, destanlardan verilen örneklerle açıklanmaya çalışılacaktır.

Gökyüzü/Işıklı Dünya

Gökyüzü, orta dünya insanların yardım bekledikleri mekân olarak kabul edilir. Çünkü iyi ruhların bulunduğu, insanlara mutluluk ve huzur verecek varlıkların yaşam alanı gökyüzüdür. Gökyüzünün iyiliklerle dolu hâkimi Ülgen'in varlığı gökyüzünün ışıklı dünya olarak algılanmasının en önemli sebebidir.

Dokuz yapraklı kutsal ağaç, Ter!

Dokuz kuzuyu kestik, Ter!

Yağmuru istiyoruz, Ter!

Ürünü diliyoruz, Ter!

Hayat selâmetli olsun, Ter!

(Dıykanbayeva, 1999: 165).

Yukarıda verilen ve Kırgız Şamanlarına ait olan bir dua örneğinde geçen 'ter' kelimesi, 'gökyüzü' anlamına gelmektedir. Şamanların ettikleri bu dua, gökyüzünün kutsal kabul edildiğinin bir göstergesidir. Duada göğe kurban kesildiği, yağmur istendiği, bol ürün dilendiği, selâmetli bir hayatın

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/3 Summer 2011

arzulandığı görülmektedir. Tabii ki bu istekler gökyüzünden değil, gökyüzünde yaşadığına inanılan tanrıdan istenmektedir. Dolayısıyla tanrı gökte olduğu için gökyüzü kutsal sayılmıştır denilebilir.

Gök, arşı, Ay'ı, Güneş'i, yıldızları içine alan geniş bir âlemdir (Ögel, C. II, 2002: 146). Gökyüzünü daha çekici hale getiren, insanların göğe karşı duydukları merakın artmasını sağlayan bir başka faktör de gök cisimleridir. Şamanistler sadece gökyüzüne ve gökyüzünde bulunan tanrılarına değil, aynı zamanda gökyüzünün görünür yüzüne de büyük bir tutkuyla bağlanmışlardır. Bu görünür yüzün en önemli öğeleri Güneş, Ay ve yıldızlardır.

Güneş'in parlaklığı ve hayat kaynağı oluşu, Ay'ın ışığı, gökyüzünün süsleri olarak nitelendirebileceğimiz yıldızların gizemi, şimşek ve yıldırımın verdiği korkuyla karışık ürperti, gök kuşağının güzelliği, tüm gök cisimlerinin vatanı olan gökyüzünü daha ilgi çekici hale getirmiştir.

Şamanist inançta insanları yaratan, koruyan ve onlara yardımcı tanrının ve bütün iyi ruhların yaşadığı yer olduğuna inanılan gökyüzü on yedi kattan oluşmaktadır. Gökyüzüne ışık âlemi de denilmektedir. Bu on yedi katın her birinde ilâhlar ve iyi ruhlar bulunur. Bunlar Ülgen tarafından kendilerine verilen görevleri yerine getirirler (Radloff, 1986: 215). Şamanistler gökyüzünü Ülgen'in oturduğu ülke olarak görürler. Bu sebeple 'gök' kelimesini 'ulu' sıfatıyla birlikte kullanırlar.

Mircea Eliade'ye göre gök, insanın ve hayatın temsil edemediği çok farklı bir şeyi en iyi şekilde temsil eder. Çünkü gök, yüksekliği, aşkınlığı, mutlak gerçekliği, sonsuzluğu içinde barındırır. Değişmezliğin de simgesi olan gök, yücedir, kuvvetlidir, dokunulmazdır (Eliade, 2003: 146).

Yaşar Çoruhlu gökyüzünün erkek, ışık (aydınlık ve güneş), etken, sıcak, kuru, zafer, kuvvet gibi olumlu unsurlara işaret ettiğini belirtir (Çoruhlu, 1993: 18).

İncelenen destan metinlerinde gökyüzü ile ilgili olarak 'göğe yükselmek, göğe çıkmak' ifadelerinin çok sık geçtiği görülmektedir. Altay destanlarından biri olan Er Samır'da kahramanın göğe çıktığını ifade eden kısımlar şunlardır:

"Kolundan tuttuğu dört delikanlıyı

Alıp göğe çıktı

Gök göğe yükseltip çıktı.

(...)

Yarım kaya baraka şimdi

Göğe dek yükselip

Değişik ak saray oluverdi.

(...)

Er yaratılışlı Er Samır

Kara Bökö Bahadırı

Ayak bileğinden tutarak

Alıp ak göğe çıktı

Yükseltip gök göğe çıktı." (Dilek, 2002: 59, 66, 80).

Altay Buuçay adlı destanda da 'ak gök' ve 'ak bulut' ibareleri geçmekte, böylece ışıklı dünya hatırlatılmaktadır:

Turkish Studies

*“İki kağanı sıkıca tutup,
Alıp ak göğe çıktı,
Ak buluta gömüp bastırđı.”* (Dilek, 2002: 220).

Yukarıda verilen örneklerde dikkati çeken iki husus vardır. Bu hususların ilki, kahramanın belli sayıda kişiyi tutup göğe çıkarması, diğeri ise gökyüzünün ak ve gök renkleriyle nitelendirilmesidir. Ak ve gök renkleri Şamanizm’de geniş yer tutmaktadır. Kâinattaki ışıklı şeylerin, hayır getiren işlerin Ülgen tarafından yaratıldığı bilinmektedir. Ülgen, ışık diyarının tanrısıdır. Yani yaptığı işler hep insanların yararınadır. Bu sebeple Ülgen’i temsil eden renk beyazdır, beyaz da doğruluğun, adil olmanın, hayrın simgesidir (Seyidov, 1988: 36-38). Beyaz aynı zamanda ululuk, adalet ve gücün de sembolüdür (Genç, 1997: 7-8). Dolayısıyla Ülgen’in yurdu olarak kabul edilen beyaz rengin, gökyüzünün rengi olarak düşünülmesi doğaldır. Gök rengi de beyazı tamamlayan bir unsur olarak mitolojide yerini alır.

Altay Buuçay Destanı’nda ‘göğün yükseğine çıkma’ motifi, Er Samır Destanı’ndakinden farklı bir durum arz etmektedir. Zira Altay Buuçay Destanı’nda Kamçı Ceeren adlı kahraman, ay kanatlı doğan olup yani şekil/don değiştirip göğe çıkmaktadır:

*“Onu işiten Kamçı Ceeren
Ay kanatlı doğan olup,
Göğün yükseğine çıkıverdi.”* (Dilek, 2002: 223).

Kamçı Ceeren’in şekil/don değiştirip doğan olması da Şamanist inanç ile ilgilidir. Şamanlar bazen kurt bazen kartal bazen de geyik donuna girip üç dünya arasında yolculuk yapar, insanların dilek ve dualarını tanrılara iletirler. Kamçı Ceeren’in şekil/don değiştirerek iki dünya arasında gidip gelebilmesi, Şamanizm’in destana yansıyan bir başka izidir.

Şamanist düşünceye göre göğün sahipleri ve sakinleri vardır. Bu husus destanlarda da göze çarpmaktadır. Aşağıdaki ifadeler bizi dünyadaki gibi bir hayatın gökte de olduğu inancına götürmektedir:

*“Gökte yaşayan
Teneri Kağan’ın kızı var.
(...)
Kamçı Ceeren gökten,
Temene Koo’yu alıp indi.”* (Dilek, 2002: 223, 225).

Temene Koo adlı kişinin gökte yaşıyor olması, ışıklı dünyada bir hayat olduğunun, orada hayatını sürdüren tanrı ve kişilerin bulunduğu göstergesidir. Gökte yaşayan kişiler de orta dünyada yaşayanlar gibi bir aileye sahiptir. Anne, baba ve çocuklar gök hayatında da vardır. Dünya hayatında olduğu gibi gökyüzünde devam eden hayatta da insanlar, eş alıp getirebilmektedir.

*“Üç Kurbustan gelmesin diye
Gökyüzünü de araştırdı.
(...)
Erlık Biy’in bağırtısı
Yukarıya çıkıp,*

Turkish Studies

Üç Kurbustan'a ulaştı." (Dilek, 2002: 120, 164).

Yukarıda konu ile ilgili bölümleri verilen Ak Tayçı adlı destanda da gökyüzünde yaşadığına inanılan Üç Kurbustan'ın adı geçmektedir. Yeraltı dünyasının hâkimi olarak kabul edilen Erlik'in, Üç Kurbustan ile birlikte anılması, tanrılar başta olmak üzere üç dünya arasında sürekli bir iletişimin gerçekleştiğini göstermektedir.

Evrenin en üst katı olarak düşünülen gökyüzünün insanları, Karaçay Malkarlar arasından derlenen Debet Destanı'nda da göze çarpmaktadır:

"Ben işsiz-güçsüz yeryüzünde durmam' deyip, kendisine kanatlı bir araba yaparak, gökyüzüne uçup gitmiş. Debet orada yaşayan gökyüzü insanları için hâlâ demirden silahlar, eşyalar yapıyormuş." (Tavkul, 2004: 14).

Destan metninde geçen 'gökyüzü insanları ifadesi' gökyüzünde bir hayat olduğunun, tıpkı yeryüzü ve yeraltında olduğu gibi kurulu bir düzenin bulunduğu açık bir delildir.

"Fuk, Nartların prensi ve hâkimidir. Hem yeryüzünde hem gökte yaşar. Gökyüzünde Fuk'un, kartal kanatlarından yapılmış bir kalesi vardır." (Tavkul, 2004: 65).

Debet ve Fuk adlı destanlarda görüldüğü gibi gökyüzünde yaşayan insanlar olağanüstü özelliklere sahiptir. Gök insanlarını, orta dünya insanlarından farklı kılan nitelikler bulunmaktadır. Gökyüzü insanları için çalışan ve kanatlı bir arabası olan Debet ile hem yerde hem gökte yaşayan, gökteki evi kartal kanatlarından yapılmış bir kale olan Fuk, insanüstü kahramanlardan sadece ikisidir.

Gökyüzünün önemli tanrılarında biri de Ülgen'dir. Bütün kâinatı yaratmış olan Ülgen, Şamanistler tarafından en büyük tanrı olarak kabul edilmektedir. İnsanların doğumundan ölümüne kadar yaptıkları işlerin hepsinde Ülgen'in etkisi vardır. Şamanistler, Ülgen'in rızasını kazanmak, onu memnun etmek için ellerinden gelen her şeyi yaparlar. Ülgen, aynı zamanda bir babadır. Çünkü onun oğulları ve kızları olduğuna inanılır. Ülgen'in oğullarına ve kızlarına da Ülgen kadar saygı duyulur. Ülgen, yeryüzündeki insanların hayatını düzenleyen bir tanrıdır. Ancak o, yeryüzünü düzenleme, insanlar arasındaki ilişkilerin normal seyrinde devam etmesini sağlama gibi görevleri, yardımcısı konumunda olan ruhlar vasıtasıyla yapar (Yıldırım, 2004: 116).

Mitolojik ve etimolojik anlamda kadın veya yer-ana başlığını karşılayabilen tanrı olarak karşımıza çıkan Ülgen, ışıklı dünyanın sonsuz güce sahip hâkimidir. Gök Tanrı'nın yaratıcılık vasfı Ülgen'e yüklenmiş; 'ışık', Ülgen için sembol olmuştur (Bayat, 2007: 322,326).

Ülgen'in gökyüzündeki en üst katlardan birinde yaşadığına inanılır. Onların düşüncesine göre ulu tanrı, ulu göğün ulu katında oturmaktadır. İyilik tanrısı, ayın, güneşin ve yıldızların ötesinde yaşar (İnan, 2000: 32).

Kozın Erken adlı destanda Ülgen ile ilgili olarak geçen kısım şu şekildedir:

*"Döktüğü gözyaşı,
Göller olup yığıldı.
Yukarı çıkan sesi
Tanrı Ülgen'e ulaştı.
(...)
Ülgen göğü açıp yere baktı
Kozın Erkeş'in öldüğünü görüp*

Turkish Studies

Ceti Sabar'ın kardeşi
Altın Sabar'ın nişanlısını kaçırın
Kozın Erkeş bunu hak etti
Üç defa daha ölsün,
Defalarca ölsün..." (Dilek, 2002: 295-296).

Gökyüzünün kutsal olduğunu gösteren bir başka düşünce, gök kaynaklı olan varlıklar ve bu varlıkların taşıdığı önemdir. Kendisi ile aynı adı taşıyan destanın kahramanı Ayçınar:

"Cihan gördü mü senin gibi periyi
Sen yoksa gökten mi geldin?" (Solmaz, 2007: 31).

ifadeleriyle ululaştırılmıştır. Bir peri kadar güzel olan Ayçınar'ın ancak gökten gelmiş olabileceği düşüncesi, gökyüzüne verilen değerden dolayıdır. Çünkü gök kaynaklı olan her şey güzel ve kutsaldır.

Türk dünyasının ortak kahramanlarından biri olan Köroğlu, olağanüstü özellikleri olan Kırat'a sahiptir. Taşıdığı niteliklerle Köroğlu'nu tamamlayan Kırat'ın gökten indiğine inanılmaktadır. Oğulluk destanının konuyla ilgili kısmı şöyledir:

"Köroğlu'na göklerden bağışlanmış bir atın olduğunu işitmişim. Bu at, o at olmalı." (Özkan, 2007: 188).

Şamanizm'e hâkim olan inanışlardan biri de iyi insanların ruhlarının ölümden sonra gökyüzüne çıktığıdır.

"Sen öleceksin, göğe uçacak adın." (Özkan, 2007: 190) ibaresi, bu düşüncenin destana yansımış şeklidir.

Örnekleri verilen destanlardan hareketle Şamanizm'de sadece gökyüzünün değil gökyüzünde yaşayan, gökyüzünden yere inen ve gök kaynaklı olan her şeyin kutsal olduğunun kabul edildiği görülür.

Yeryüzü/Orta Dünya

Gökyüzü ve yeraltının ortasında beşerî hayatın devam ettiği bölüm yeryüzüdür. Şamanizm düşüncesindeki evren anlayışının orta katını temsil eden yeryüzü en kalabalık ve en canlı âlemdir. Burada tanrı tarafından yaratılmış olan insanlar, hayvanlar, bitkiler kısaca birtakım canlılar yaşamaktadır. Yeryüzünde insanlara yardım eden iyeler ve onları yoldan çıkarmaya çalışan kötü ruhlar da bulunur. Yeryüzündeki yaşamını tamamlayan insanın ruhu, özelliğine göre ya yeraltına gider ya da göğe yükselir. Şamanizm'de orta dünya olarak da adlandırılan yeryüzüne Altaylılar 'çin yer' yani 'hakikî yer' derler.

Wilhelm Radloff, yeryüzünün insanlara iyilikte bulunan ruhların oluşturduğu bir cemiyet olarak şahıslandırıldığı bilgisini verir. Yeryüzünde kişileştirilmiş tabiat kuvvetleri bulunmaktadır. Yer, insanlara yaşayabilmeleri için ihtiyaçları olan tüm nesnelere sunar. Hiçbir şeyin sabit ve devamlı olmadığı bu kara parçası değişken bir yapıya sahiptir (Radloff, 1986: 219, 230, 231).

Yeryüzü insanların ve insanlara yardım ettikleri düşünülen yer-su ruhlarının mekânıdır. Dağlar, ovalar, denizler, ormanlar ve daha pek çok coğrafi şekilden meydana gelen yeryüzü, Şamanizm'deki evren düşüncesinin ikinci katını oluşturmaktadır. Bu inanç sistemine ait uygulamalar, merasimler hep yeryüzünde yaşayan insanlarla, şamanlar tarafından yapılmaktadır (Yıldırım, 2004: 109).

Turkish Studies

Yer, gökyüzünün zıddı olan bir âlemdir ve olumsuz unsurları hatırlatır. Yerin sahip olduğu olumsuz unsurlar şunlardır: Edilgenlik, soğukluk, ıslaklık, yenilgi, zayıflık (Çoruhlu, 1993: 18). Orta dünyanın insanları, yeraltı tanrısı ve gökyüzünde bulunduğu inanılan tanrı dışında yer-su ruhlarından da medet umarak yaşar. Zor durumda kaldığı zaman onlara sığınır, kurbanlar keser, onlardan bereket ister.

Göğün iyi ruhları ile yeraltının kötü ruhları, dikkatlerin orta dünyaya çekilmesine sebep olmuştur. Çünkü bu zıt ruhlar arasındaki mücadele yere sahip olmak ve yeryüzündeki insanları kendi etkileri altında tutmak için yapılmaktadır (Bayat, 2007: 55).

Destanlarda anlatılan olaylar evrenin ikinci katı olan yeryüzünde geçmektedir. Kahramanlar arasındaki mücadeleler ve günlük yaşam, gök ile yeraltı arasındaki mekânda olup biter. Bu nedenle destanlarda en fazla yer alan evren katmanı yeryüzüdür. Yeryüzünün destanlarda geniş yer tutması dolayısıyla, bu başlık altında sadece yeraltı ve gökyüzü ile ilişkilendirilen yeryüzü kısımları ele alınıp incelenecektir.

Yeryüzü ile ilgili bölümlerin en çok yer aldığı destanlar, Altaylılara aittir. Altay destanlarında Şamanizm'e ait izlerin fazla olması, Altaylıların Şamanizm'e inanıp onu yaşatmaları ve Şamanizm ritüellerini hayatlarının her safhasına yerleştirmiş olmaları ile ilgilidir.

Er Samır, Ak Tayçı ve Kökin Erkey adlı Altay destanlarında yeryüzünün, genellikle yeraltı ve Erlik ile beraber anlatıldığı dikkati çekmektedir. Er Samır Destanı'nda yeryüzü için 'Altay Yeri' ifadesi kullanılmıştır:

*“Çok zaman geçmeden,
Açılır kaparıların ağzından
Gelip ak aydınlığa çıktılar
Altay yerini gördüler.”* (Dilek, 2002: 84).

Kökin Erkey Destanı'nda geçen: *“Yer üstünü yedi kez dolaştı.(...)Yeraltında yaşayan, yerin üstüne savaş açan (...) yeryüzünden esir alınmış (...) Kıymetli at Kök Çookır, çıkıpyeryüzüne geldi.”* (Dilek, 2002: 92, 194, 195, 197) ifadeleri, Ak Tayçı Destanı'nda geçen: *“Dördüncü elçisini sana göndermeden, onları yer üstüne çıkartmadan, sen karşı git. (...) Ortadaki gümüş sarayda yer üstünden zorla getirilmiş yedi gelin var.”* (Dilek, 2002: 143, 149) ifadeleri ve Fuk Destanı'nda geçen: *“Fuk, gökyüzünde yaşadığı zamanlarda, uzun zincirlerin ucuna takılmış büyük kazanları yeryüzüne sarkıtır ve Nartlar o kazanları yiyeceklerle doldururlar.”* (Tavkul, 2004: 65) ifadesi yeryüzündeki hayatın, gökyüzü ve yeraltı ile sürekli bağlantı halinde olduğunu, orta dünyadaki mücadelenin diğer iki dünyaya da yansıdığını göstermektedir.

Yeraltı dünyasının sahibi olan Erlik, yeryüzündeki hayatta da varlığını hissettirmektedir. Erlik, bazen yeryüzündeki insanların huzurunu kaçırarak, bazen de korkunç sesiyle onları korkutarak orta dünyaya müdahale eder. Konuyla ilgili ilk örneğe Er Samır Destanı'nda rastlanmaktadır: *“Erlik Biy'in sesi, yer üstüne kadar çıktı.”* (Dilek, 2002: 100).

Aşağıda verilen destan kısımlarında Erlik'in yeryüzündeki hayatı nasıl etkilediği görülmektedir. Örneklerde ayrıca Erlik'in görevi ve özellikleri ile ilgili bilgiler de verilmektedir:

*“Ak Bökö'nün bağirtısı
Yeraltı ülkesindeki Erlik'e ulaştı,
Yer üstünde yankılandı.
(...)”*

Turkish Studies

Yer üstüne rahat vermeyen,

Kızarıp akacak kanı yok,

Ölecek canı yok

Erlik Biy seni izliyormuş.” (Dilek, 2002: 114, 143).

Şamanizm inancına göre yeryüzünde tek tanrı yoktur. Yeryüzünde bulunan iyeler veya yardımcı ruhlar ya Ülgen ya da Erlik tarafından görevlendirilmiştir. Yeryüzündeki düzeni sağlayan ve üç dünya arasında gidip gelerek tanrılar ile irtibata geçen kişi ise inancın merkezinde yer alan Şaman’dır. Ancak Debet, Özümek ve Satanay Biyçe adlı destanlarda ‘Yer Tanrısı’ ibaresi göze çarpmaktadır. Bu ibare muhtemelen yeryüzünde bulunan gizli güçleri kapsamaktadır.

“Yer Tanrısı taşların dilini vermiş. (...) Çaresizlikten Yer Tanrısına yalvararak...” (Tavkul, 2004: 19, 43).

İnsan hayatı, gökyüzü ve yeraltı dünyasının ruhlarına göre belirlendiği gibi, büyük ölçüde paylaşılan orta dünyanın koruyucu ruhları ile de bağlantılıdır (Bayat, 2007: 56).

Yeryüzü, destan kahramanlarının ana mekânıdır. Göğün ve yeraltının arasında kalan yeryüzü insanları, göğün merhametine muhtaçtır. Yeraltındaki Erlik’in ve kötü ruhların tehlikeleriyle karşı karşıya olan, çoğu zaman savunmasız kalan insanların Ülgen’den sonra en büyük yardımcıları olağanüstü niteliklerle donatılmış destan kahramanıdır.

Yeraltı /Aşağı Dünya

Yeraltı, bir tür cehennem olarak nitelendirilebilecek karanlıklar diyarıdır. Sonsuz bir karanlığın hüküm sürdüğü bu diyar, insanlarda korku, dehşet, soğukluk, acı ve ölüm gibi rahatsızlık verici intibalar uyandırır. Kötü ruhlar, hayattayken iyi işler yapmayan insanların ruhları yeraltında bulunur. Her türlü hastalığın, hayatın sonu olarak kabul edilen ölümün kaynağı yeraltıdır. Yerin altında insanların gözyaşlarından oluşan ırmaklar akar. Toprağı, ışığı, suları, tanrısının sarayı, tahtı hatta güneşi dahi kapkara olan yeraltı dünyasının rengi siyahtır. Burada bulunan denizin içerisinde korkunç canavarlar yaşar.

Mustafa Arslan, yeraltını “insan başta olmak üzere yeryüzündeki varlıklara zararı dokunacak karanlık güçlerin sembolik mekânı” olarak tanımlar ve yeraltı dünyasının gökyüzüne ve orada yaşayanlar için “tehdit unsuru” oluşturduğunu ifade eder (Arslan, 2005: 70).

Altaylılar, yeraltını ‘zulmet memleketi’ olarak değerlendirirler ve onun dokuz tabakaya ayrıldığını söylerler. Bu tabakaların tamamında cehenneme has bir güneşin korkunç ışıkları vardır (Gökalp, 1976: 84). Yerin tabakalardan ibaret olduğu düşüncesi Közüyke adlı destanda şu şekilde geçmektedir:

“Sol kulağımı yere eğdi, yerin katlarını araştırdı.” (Dilek, 2002: 345).

Şamanist düşünceye göre gökyüzü gibi yeraltı da sayısı yedi ile dokuz arasında değişen tabakalardan/katlardan oluşur. Bu tabakaların her birinin kendine ait özellikleri bulunur. Destanlarda yerin altının yedi tabakadan oluştuğu düşüncesi daha yaygındır.

Altay Buuçay Destanı’nda yerin yedinci katından bahsedilir:

“Yerin yedinci katına kadar iyice gömdü.” (Dilek, 2002: 220).

Yerin yedi kattan ibaret olduğu düşüncesini destekleyen bir diğer bölüm Altaylılara ait Kozın Erkeş ve Ak Tayçı destanlarında da bulunmaktadır:

Turkish Studies

“Yerin yedi kat altına kadar iyice oyarak basıp batırdı.” (Dilek, 2002: 303).

“Bahadır Ak Taycı

Sokor Kara bahadırın

Geniş göğsüne

Uzun kargıyı sapladı.

Yukarı doğru kaldırıp,

Üç defa sıçrayıp,

Yerin yedi kat altına,

Temir Kağan'ın kapısına

Fırlatıp saçtı.” (Dilek, 2002:139-140).

Şamanizm inancına bağlı halklar, yeraltının fiziki görünümünü, hafızalarında zenginleştirerek, nesilden nesle aktardıkları destanlarına yansıtmişleridir. Yer altında bulunan varlıklar, yeraltına hakim olan renkler, orada sürüp giden yaşamı ve daha nicesi hakkında bilgi sahibi olabilmek destan satırlarını okumakla mümkündür. Yeraltının görünümü ve özellikleri, örneklerle şöyle sıralanabilir:

Yeraltı karanlıktır, siyah renk her yeri bir kuşak gibi sarmıştır: “Aylı yerde yaşamam da, karanlık yeraltında seninle yaşarım.” (Dilek, 2002: 361).

Yeraltı, toprağın derinliklerindedir. Er Samır adlı destan, yeraltının mesafesini vermesi bakımından dikkate değerdir: “Doksan kulaç yeraltında, durdurup onu yıkarız diye, gizlice sözleşerek, istemeyerek yıktık.(...)Doksan kulaç yerin altına indi.” (Dilek, 2002: 105).

Yerin altında sular akmaktadır: “Yeraltı suyundan içerek, ak otlakta dinlendi.”, “Kıyısı olmayan su akıyor, Kıldan yapılan köprü duruyordu.”, “Yealtının kutsal suyundan içti” (Dilek, 2002: 40, 97, 197).

Yeraltının ruhları, yardımcı tanrıları, yaratıkları, şeytanları ve halkı vardır: “Ak saraydan ses duyuldu, yeraltı yaratığıymış gibi.” (Dilek, 2002: 245); “Ye altında yaşayan Erlik Biy’le Temir Kağan gelip seni öldürmedikçe, bize durmak yok diye konuşuyorlar.(...) Temir Kağan’ın hatunu, ye altının insanı değildi.(...) İlk ak sarayda Temir Kağan’ın kızı var. O yeraltının sefihidir.” (Dilek, 2002: 142, 146, 149); “Yeraltında yaşayan şeytanların yanına giderken, evine niçin gireyim?(...) Yeraltına vardığında, Kara Bökö’nün yurdunda!” (Dilek, 2002: 64, 68); “Yeraltının şeytanları, tek kardeşini kaçırdığında onlarla otuz yıl savaştım.”(Dilek, 2002: 189); “Yeraltından Erlik’in gönderdiği yüz kötü kızı dondurdun.” (Dilek, 2002: 129); “Senin kız kardeşin Erkin Ko, şimdi hayatta, yaşıyor. Yeraltında yaşayan Ceeken Küren, ata binen Celbis Sokor Kağan, kız kardeşini alıp kaçırdı.(...) Yeraltının sefihisi Celbis Sokor Kağan’ın zengin yurdunu yıktılar.(...) Yeraltında yaşayan, yerin üstüne savaş açan, atın iyisini yenine yıkan, Ceeken Küren, ata binen Celbis Sokar Kağan’ın yurdunu gelip gördüler. (...) Yer altında yedi nesle Celbis Sokor Kağan’ın işkence ettiği yeryüzünden esir alınmış (..) Yeraltındaki halk kin gütmesin diye, halkın tamamını kırdı.(...) Yeraltı cehenneminden aldıkları halkı yönettiler.” (Dilek, 2002: 187, 192, 194, 195, 196, 199); “Biz şimdi yeraltına düştük, bize bundan böyle yeraltının halkı rast gelir. Yeraltındaki halk seni rencide etmez. Yer üstünün Er Töstik’i, yeraltına hoş geldin. Yeraltının alpleri, hünerbazları senin şılavından tutarlar. (...) Yeraltının alpleri beni zorla kaçırdı. Ak saraya kilitleyip, altmış türlü eziyet ettiler. (...)İki tarafın hünerini görmek için yeraltının bütün meraklı halkı toplanır.” (Aça, 2002: 137, 139); “Yeraltında ok yontan, şah-ı zinde genç bala, Koşay’ı ona emanet ettim.” (Aça, 2002: 167, 252).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/3 Summer 2011

Yukarıda verilen destan örneklerinde geçen kahramanların ve yaratıkların ortak özelliği kötü huylu ve kötü düşünceli olmalarıdır. Çünkü yeraltı, kötülerin diyarıdır. Yeraltında bulunanlar yer üstünde bulunan insanları kaçırlar, korkuturlar, onlara işkence yaparlar. Orta dünyada bulunan kahramanlar da savaşmak için çoğu zaman yeraltına inerler, orada hüküm süren, yeryüzünün insanlarını esir alan uğursuz yaratıkları mağlup ederler.

Yeryüzünde kötülük yapan beşerin ruhu, yaptıklarına karşılık ceza olarak cehennem addedilen yeraltına gider (İnan, 1976: 96). Yeraltının olumsuz özellikleri, oranın ‘cehennem’ olarak nitelendirilmesine sebep olmuştur: “*Kıymetli Ak Boro yeraltı cehenneminin dibinden yükselip çıktı.(...) Yeraltı cehennemine indiler.*” (Dilek, 2002: 164, 190).

Destanlarda yeraltı ile ilgili farklı bir ayrıntı göze çarpmaktadır. Yeraltına iniş yerinde bir deliğin/ağzın olması, yerin altına inmek isteyenlerin ‘açılır kapanırları’ kullanmak suretiyle aşağı inmeleri, yeraltı dünyasının halk tarafından somutlaştırıldığına önemli bir göstergesidir.

Yeraltına inen ağız/delik ile ilgili ilk örneğe Kökin Erkey adlı Altay destanında rastlanmaktadır: “*Başka kağanın yerine giden, yeraltına inen deliğin dibine inen kişi olmasın o. (...) Kök Çookır atına bindi. Yeraltına inen deliğin ağzında kayboldu.*”(Dilek, 2002: 175, 188).

“*Çanmak Bökö bahadırı, Çanmak Kara aygırıyla sıkıca tutup, üç defa silkeleyerek yeraltının ağzından aşağı kaşık gibi fırlattı. (...) Erlik Biy gelmesin diye yeraltına inen deliğin ağzını izledi.(...) Yeraltının ağzına doğru gidişini hızlandırdı. Böylece çok vakit geçmeden yeraltına inen delikten geçti.(...) Yeraltının ağzından ayın, güneşin ışığı kamuşlıklı ak dağın ağarmış sivri başında, post kadar yeri aydınlatıyordu.*” (Dilek, 2002: 94-95, 101, 120, 141-142) ifadeleri yeraltına inen bir ağız/delik bulunduğunu gösteren diğer örneklerdir.

Yeraltına inen deliğin ağzındaki sürekli açılıp kapanan kayalar için ‘açılır kapanır’ ibaresi kullanılmıştır: “*Açılır kapanırların öte tarafından, açgöz, tamahkâr Kara Bökö evlendiği eşini gök boğaya iyice sıkıp bağlayarak, ağlatıp inleterek Karanlık Altay’a götürdü.*” (Dilek, 2002: 42-43). Bu kısımda yeraltı dünyası, ‘Karanlık Altay’ olarak adlandırılmıştır.

Yeraltının ağzının kapatıldığı düşüncesinin yansıdığı destan satırları ise şöyledir: “*Kara dağ keserek, yeraltının ağzını iyice kapattılar.*” (Dilek, 2002: 166).

Yeraltı dünyasını tamamlayan en önemli unsur Erlik’tir. Evrenin en alt tabakası olan yeraltının tanrısı Erlik, yeraltı dünyasının karanlık, soğuk, gizemli ve korkunç yüzünü şahsında ve görünüşünde toplamıştır. Kötü ruhların hapsedildiği yer altının efendisi Erlik, hakimiyeti altında bulundurduğu mekânı, sahip olduğu özelliklerle tamamlar. Erlik, dış görünüşü, yaptıkları, oğul ve kızlarıyla destanlarda oldukça geniş yer tutar.

Erlik, ölümün kaçınılmazlığı ile canlılar üzerinde korku yaratır. Yeraltı âleminin hâkimi olması dolayısıyla aynı zamanda güç sahibidir. Bu nedenle Erlik kelimesi, ‘kudret, güç’ anlamına gelen ‘erk’ kökünden türemiştir (Bayat, 2007: 325). Yani Erlik’in özellikleri, adı ile doğru orantılıdır.

Erlik’in fiziki özellikleri destanlarda şu şekilde geçmektedir: “*Bıyığı memelerinden aşan, iki gözü deniz gibi Erlik Biy konuştu. (...) Er öldürmeye alışkın şeytan yaratılışlı Erlik Biy kapıdan beri çık dedi.*” (Dilek, 2002: 99-100). Erlik’in sesi ve çığlıkları da en az görünüşü kadar korkunçtur: “*Erlik Biy’in sesi, yer üstüne kadar çıktı. Çığlıklarının her biri yeraltına yayıldı. (...) Erlik Biy’in bağırtısı yukarıya çıkıp, Üç Kurbustan’a ulaştı. Aşağıya inip yeraltında yankılandı.(...) Erlik Biy, kötü sesiyle bağırdı.*” (Dilek, 2002: 164, 165).

Er Samır Destanı’nda Erlik için kullanılan “*Attan başka atlı, insandan başka görünüşlü, yeraltının şeytani.*” (Dilek, 2002: 45) ifadeleri de ilgi çekicidir.

Turkish Studies

“*Erlık Biy’in demir sarayı yakında duruyor, demir kapısı buz gibi eriyip döküldü. (...) Erlık Biy, karanlıktan çıktı, kara kanatlı boğasına bindi, dokuz kancalı bakır oltayı sağ eline aldı.*” (Dilek, 2002: 161-163) ifadeleri de Erlık’in yaşadığı yeri ve kullandığı eşyaları göstermektedir. Erlık’in kapsamında köpeklerin bekçilik yaptığı da görülmektedir: “*Erlık Biy’in kapısında anlayışlı, ferasetli iki cins köpek çevreyi gözetleyip yatıyormuş*” (Dilek, 2002: 99).

Kötülükler diyarının hakimi olan Erlık’in huyu ve düşünceleri gibi yaptığı işler de kötüdür. O, orta dünya insanlarını kaçırıp kendi karanlıklarına hapseden, onlara azap çektiren bir beladır. Fuzuli Bayat’a göre Azrail’in fonksiyonunu yüklenmiştir (Bayat, 2007: 328).

Erlık’in yaptığı kötü işlerden bazıları şunlardır:

“*Yedi gelini çalan Erlık Biy’in yurduna yönelip hızla gözden kayboldu.(...) At öldürüp yiyen, er öldürmeye alışkın şeytan yaratılışlı Erlık Biy! (...) İki ağabeyini Erlık kaçırdı. Yeraltından Erlık’in gönderdiği yüz kötü kızı dondurdun. (...) Erlık Biy’le Temir Kağan, bana rahat vermeyip, sürekli kapıma dayanıyorlar. (...) Yer üstüne rahat vermeyen, kızarıp akacak kanı yok, ölecek canı yok Erlık Biy seni izliyormuş.(...) Senin gibi bir genç, Erlık’in elinde ölmektense tekrar yurduna dönsün.(...) O çocuk er olmak üzereyken, Erlık Biy çalıp götürdü.*” (Dilek, 2002: 160, 99, 129, 143, 145, 151, 112).

Erlık oğlu, kızı ve çeşitli akrabaları bulunan bir tanrıdır. Onun çevresinde bulunanlar da tıpkı kendisi gibi soğuk görünüşlü, kötülük düşkünü kimselerdir. Yedi oğlu yedi kızı olan Erlık, bazı destanlarda onlarla birlikte hareket etmekte, yeryüzündeki insanlara kan kusturmaktadır. Ak Tayçı, Kozın Erkeş, Er Samır destanlarında Erlık’in yedi oğlu ve yedi ve kızıyla ilgili satırlar bulunmaktadır.

“*Erlık Biy’in yedi oğlu gelerek, yedi gelini kaçırdılar. (...) Onu gören Erlık Biy, yedi sarı oğhıyla, yedi sarı kızıyla iyice yeraltına indi. (...) Kozın Erkeş eşimi, Erlık’in oğluna değişmem.*” (Dilek, 2002: 157, 161-162, 296).

Erlık’in oğulları ve kızlarının sayısının yedi olması da önemlidir. Şamanizm düşüncesinde yedi sayısının önemli olmasının bazı sebepleri vardır. Sibiry’a da göğün yedi kat olduğu düşüncesi hâkimdir. Altaylı Şamanlar’ın kıyafetlerinin üzerinde yedi tane çingirak asılıdır. Altaylılara göre bu yedi çingirak, gökyüzünde yaşayan Ülgen’in yedi kızını temsil etmektedir. Şamanizm’e inanan Türk boylarının büyük bir çoğunluğunda ölen insanın ruhunun, öldüğü yeri üç ya da yedi gün içinde terk ettiğine dair yaygın bir kanaat mevcuttur. Işıklı âlemin hükümdarı Ülgen’in de yedi oğlu, yedi kızı vardır (Çoruhlu, 2002: 196-198).

Erlık’in kızlarından birinin adı, yaşadığı mekân ve kıyafeti ile ilgili bilgiler de destanlarda mevcuttur: “*Kara sarayın içinde, ak tahtın üstünde, su samurunun tüylerinden yatağı, kara samurdan yapılmış yakası ile Erlık Biy’in bir kızı Sarı Koran adlı gelin kendinden geçmiş halde yatıyormuş.*” (Dilek, 2002: 71). Görüldüğü gibi, Erlık’in kızının tasvirinde Şamanizm’in önemli renklerinden Erlık ile özdeşleşen siyah ağırlı basmaktadır.

Erlık’in çevresinde çocuklarından başka güveyisi, yardımcıları, elçiler, bizzat Erlık tarafından yetiştirilmiş pehlivanlar da bulunmaktadır: “*Açılır kapanırların öte yanında Erlık Biy’in ortanca güveyisi, yer göbekli kara Bökö, yurduna savaşmaya geldi. (...)Erlık Biy’in elçileri, Erlık’e varmaya acele mi etmişsiniz? (...) Erlık Biy’in yardımcısı, Temir Kağan’ın elçisi, dokuz eklemli, kadehi insan başından, göbeği yere bağlı, çatık kara kaşlı Elçe Ködükey Kara Uul, sana doğru geliyor. (...) Beş bahadırı yenerek, Erlık Biy’in hazırladığı pehlivanları öldürerek, Ak Tayçı tekrar çıktı.*” (Dilek, 2002: 46, 51, 135, 154).

Verilen örneklerde Erlık’in çevresindekilerin isimlerinin verilmesi, tasvirlerinin bulunması, onların da Erlık kadar önem teşkil ettiğinin bir göstergesidir.

Turkish Studies

SONUÇ

Destanlar, Şamanizm inancına ait üçlü dünya düşüncesinden önemli izler taşırlar. Üçlü dünya sistemini oluşturan katmanlar gökyüzü/ışıklı dünya, yeryüzü/orta dünya ve yeraltı/aşağı dünyadır. Her katmanın kendine ait hâkimi, ruhları ve özellikleri vardır.

Üç kademeli evren sisteminin Türk halklarına ait folklor ürünlerine yansıdığı görülmektedir.

Türk halklarına ait destan metinlerinden hareketle Şamanizm inancındaki üç evren ve özellikleri, bu evrenlerin sahibi olan tanrılar ve üçlü düzenin insanları hakkında çeşitli bilgilere ulaşmakta, böylece destanın sahibi olan milletin inanç sistemine ilişkin ayrıntılar ortaya konulmaktadır.

KAYNAKÇA

- AÇA, Mehmet, **Kazak Türklerinin Destanları ve Destancılık Geleneği**, Kömen Yayınları, Konya 2002.
- ARSLAN, Mustafa, “Türk Destanlarında Evren Tasarımı”, **Prof. Dr. Fikret Türkmen Armağanı**, 2005, s. 65-75.
- BAYAT, Fuzuli, **Türk Mitolojik Sistemi, Ontolojik ve Epistemolojik Bağlamda Türk Mitolojisi 1**, Ötüken Yayınları, İstanbul 2007.
- ÇORUHLU, “Yaşar, Türk Sanatında Görülen Hayvan Figürlerine ‘Gök ve Yer’ Sembolizmi Açısından Bir Bakış”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, S.87, 1993, s.17-42.
- ÇORUHLU, Yaşar, **Türk Mitolojisinin Anahatları**, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2002
- DIYKANBAYEVA, Aygerim, (1999). **Kococaş Destanında Şamanistik Unsurlar**, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- DİLEK, İbrahim, **Altay Destanları I**, TDK Yayınları, Ankara 2002.
- ELİADE, Mircea, **Şamanizm İkel Esrime Teknikleri**, Çev.: İsmet Birkan, İmge Kitabevi, Ankara 1999.
- GENÇ, Reşat, **Türk İnanışları ve Millî Geleneklerinde Renkler ve Sarı Kırmızı Yeşil**, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1997.
- İNAN, Abdulkadir, **Eski Türk Dinî Tarihi**, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1976.
- İNAN, Abdulkadir, **Tarihte ve Bugün Şamanizm-Materyaller ve Araştırmalar**, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2000.
- KARACA, Oktay Selim, **Kazak Destanları 3**, TDK Yayınları, Ankara 2007.
- ÖGEL, Bahaeddin, **Türk Mitolojisi II**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2002.
- ÖZKAN, Nevzat, **Gagavuz Destanları**, TDK Yayınları, Ankara 2007.
- RADLOFF, Wilhelm, **Sibirya’dan Seçmeler**, Çev.: Ahmet Temir, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1986.
- SEYİDOV, Mireli “Gök, Ak ve Kara Renklerinin Eski İnançlarla Alâkası”, **Türk Kültürü**, Çev.: Orhan Yavuz, , S.52 (1998), s.33-49.
- SOLMAZ, Ayşe, **Özbek Destanları 3**, TDK Yayınları, Ankara 2007.

TAVKUL, Ufuk, **Karaçay-Malkar Destanları**, TDK Yayınları, Ankara 2004.

YARDIMCI, Mehmet, **Türk Halk Edebiyatında Anlatmaya Dayalı Türler ve Halk Bilimi**, Ürün Yayınları, İzmir 2008.

YILDIRIM, Nilüfer, (2004). **Anadolu Masallarında Şamanizm İzleri**, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/3 Summer 2011